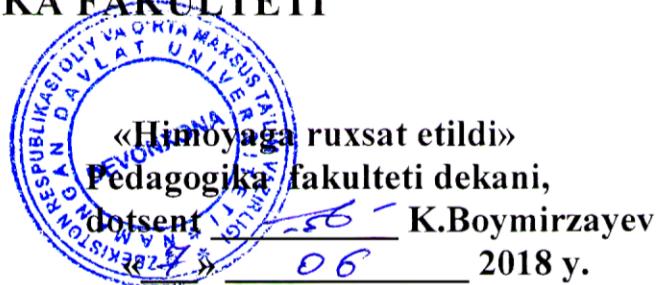

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI

**5110800-Tasviriy san`at va muxandislik grafikasi
yo`nalishi bitiruvchisi
Ergasheva Gulxayyo Xabibullo qizining**

**“XX ASR IKKINCHI YARMI O'ZBEKISTON TASVIRIY
SAN'ATI”
mavzuidagi**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

«Himoyaga tavsiya etildi»
Tasviriy san`at va muxandislik
grafikasi kafedrasi mudiri
Abdullahov dots. O'.Abdullayev
«06.06.2018» 2018 y.

BMI rahbari: S.f.n, dotsent
Pulatov D.S.Pulatov

MUNDARIJA

Kirish.....	3
--------------------	---

1-bob.

XX-ASR IKKINCHI YARMI O'ZBEKISTON TASVIRIY SAN'ATINING TARIXIY-MADANIY VA IJODIY JARAYONI	6
1.1.O`zbekistonda dastgohli rangtasvirning rivojlanish tarixi	6
1.2. Rassomlar ijodiga ikkinchi jahon urushining ta'siri	11
1.3. XX asr ikkinchi yarmi tasviri san'atining o`ziga xos jihatlari	21

2-bob

MUSTAQILLIK DAVRI O`ZBEKISTON TASVIRIY SAN'ATI.....	27
2.1. Mustaqillik yillari O`zbekiston tasviri san`atidagi yangi ijodiy o`zgarishlar.....	27
2.2. Mahobatli rangtasvirning o`ziga xos taraqqiyoti	29
2.3. Dastgohli rangtasvirda portret janrining ahamiyati	32
Xulosa.....	37
Ilova.....	39
Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati.....	53

Kirish.

“Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridayoq,- deb yozadi bиринчи Президентимиз Islom Abdug’aniyevich Karimov – ajdodlarimiz tomonidan ko`p asrlar mobaynida yaratib kelingan g’oyat ulkan, bebahо ma`naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko`tарilgan nihoyatda muhim vazifa bo`lib qoldi. Biz ma`naviy qadiyatlarni tiklashni milliy o`zlikni anglashni o`sishidan, xalqning ma`naviy sarchashmalariga, uning ildizlariga qaytishdan iborat uzviy, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz.”¹

Ushbu vazifalarni amalga oshirish har bir fuqaroni burchiga aylandi. Ayniqsa, bu ishlarni amalga oshirish borasida judа ko`plab san`atshunos olimlarimizning sa`yi-harakatlari bilan tarixiy, madaniy va ma`naviy –ahloqiy qadriyatlarning keng qatlamlarini qayta idrok etildi. Mustaqillikning boshlaridanoq yangi tarixiy sharoitidagi taraqqiyot taxliliga bag’ishlangan fundamental ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Jumladan, O`zbekiston Badiiy Akademiyasi San`atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan olib borilgan fundamental tadqiqotlar natijasiga asosan O`zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 10 yilligiga bag’ishlangan “O`zbekiston san`ati” (1991 – 2001 yillar) kitobi (“Sharq” nashriyoti-matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi Bosh taxririysi, 2001) nashr qilindi. Shuningdek, T. Maxmudov, A. Umarov, E. Rtveladze, N. Abdullayev, A.Xakimov, A. Egamberdiyev, Sh. Shoyoqubov, Xasanov, A. Sulaymonov, B. Boymetov, S. Abdirasulov, N. Tolipov kabi ko`plab olimlarimiz, rassom-pedagoglar tomonidan san`at tarixi, nazariyasi va uni o`qitishga oid yangi taxrirdagi judа ko`plab darslik, qo`llanma va risolalar ham chop qilindi.

Biroq, bularning aksariyatida Evropa san`atini O`rta Osiyoga, xususan O`zbekistonga kirib kelishi bilan bog’liq ayrim masalalar xali ham o`z echimini topgani yo`q. Misol uchun, hurmatli ustoz N. U. Abdullayev tomonidan chop

¹ И. Каримов. “Ўзбекистон XXI аср бўяғасида: хавфизликка таҳдид, баркорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари.” Т.; “Ўзбекистон”. 1997. 137-б.

qilingan “San`at tarixi” kitobida “Tasviriy san`atning rangtasvir turi, ayniqsa, uning moybo`yoq texnikasida asarlar yaratgan mahalliy rassomlar haqida ma`lumotlar kam. Bu san`atning dastlabki namunalarining birinchi mualliflari xorijlik rassomlar bo`lganligi ma`lum qilingan xolos.

XIX asrning o`rtalarida Markaziy Osiyoga Rossiyadan kelgan rassom va haykaltaroshlarning soni 40 nafardan ortiq bo`lib, ularning ayrimlari keyinchalik O`zbekistonda butunlay qolib, uni o`zlarining ikkinchi vatanlariga aylantirdilar. O`zbekistonda bo`lgan rassomlar ichida rus rassomlari V. Vereshagin, N. Karazin, D. Valetov, Dmitriy Kavkazskiy, R. Zommer, O. Fedchenko, haykaltarosh O. Mikeshin, ukrainalik rassom S. Svetoslavskiy, gruziyalik rassom G. Gabashvili va boshqalar bor²²-degan ma`lumotlarni uchratamiz.

XX asr O`zbekiston san`ati bir qarashda har tomonlama, atroflicha, mukammal o`rganilgandek taassurot uyg`otadi. Lekin, qanday, qachon va kimlar tomonidan, nima maqsadda o`rganilgan? - degan haqli savol tug`iladi. Unga javob qidirganimizda esa O`zbekiston san`ati, xususan tasviriy san`ati asosan Sobiq Ittifoq davrida partiya siyosati va yo`riqnomalari asosida o`rganib chiqilganligi ma`lum bo`ldi.

Istiqlol tufayli xalqimiz ma`naviy xo`rliklar, kamsitishlar, zo`ravonliklardan qutuldi. Jahonga mehmono`stligi, mehnatsevarligi, halolligi, oljanobligi bilan tanilgan o`zbek xalqi bugun o`z baxt-saodatini bunyod etmoqda. Bugungi kunda O`zbekiston buyuk davlatga aylanib, dunyoning barcha davlatlari bilan teng huquqli asosda hamkorlik ishlarini keng yo`lga qo`ydi.

XX asrning ikkinchi yarmida O`zbekiston tasviriy san`ati o`zining juda ko`plab qirralari bilan o`zining serqirra ijodkorlari bilan alohida ajralib turadi. Bu davr o`z boshidan qatag`onlik davrini ham, turg`unlik davrini ham, mustaqillikka erishish yillarini ham boshidan kechirdi. Har biri alohida o`rganilishi lozim bo`lgan yetuk rassomlarni ham voyaga etkazdi. Ushbu davrni qanday tartibda o`rganish maqsadga muvofiq degan masala ham o`z yechimini kutib turgan vazifalardan biri hisoblanadi.

²² N. Abdullayev. San`at tarixi. Ikki jildlik. Birinchi kitob. T.: 2001. 169-170-b.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda bitiruv malakaviy ishimiz mavzusini “XX asr ikkinchi yarmi O`zbekiston tasviriy san`ati” – deb belgilab oldik.

Bitiruv malakaviy ishimiz **d o l z a r b l i g i** ni XX asr ikkinchi yarmi O`zbekiston tasviriy san`atini, uning yetuk rassomlar hayoti, ijodi va faoliyatlarini adolatli tarzda taxlil qilish asosida tarixni o`rganish tashkil qiladi.

Tadqiqot ishimizning **i l m i y y a n g i l i g i** biz tanlagan mavzu bo`yicha olib borilgan tadqiqot ishlarini, darslik, o`quv qo`llanmalarni, rassomlarning asarlarini, kundalik xotiralarini ilmiy taxlil qilishda o`z aksini topadi.

A m a l i y a h a m i y a t i esa mavzu materiali asosida nafaqat rassomning dunyoqarashi, ijodi balki Sobiq ittifoqning davlat siyosatini ohib berish asosida ogohlikka da`vat qilganimizda namoyon bo`ladi. Qolaversa, tadqiqotimiz natijalari asosida tayyorlaydigan taklif va mulohazalarimiz asosida darslik, qo`llanmalarga ham ayrim o`zgartirishlar kiritiladi degan umiddamiz.

Malakaviy ishimizning **m e t o d o l o g i k a s o s i n i** Ona Vatanimiz ijtimoiy – iqtsodiy taraqqiyotini belgilovchi davlat xujjatlari, XX asr ikkinchi yarmidagi tarixiy voqealar va ular haqidagi daliliy ashyolar, rassomlar kundaligi, ishlagan badiiy asarlari, darslik, o`quv qo`llanma, gazeta, jurnal va internet ma`lumotlari tashkil qiladi.

Tadqiqot mavzusini to`liq yoritib berish maqsadida biz o`z oldimizga quyidagi **m a q s a d v a v a z i f a l a r n i** qo`ydik:

- XX asr O`zbekiston tasviriy san`ati tarixini ilmiy tahlil qilish;
- XX asrning ikkinchi yarmi O`zbekiston tasviriy san`atini tanqidiy va tahliliy o`rganish;
- Ushbu davrni xronologik javdalini ishlab chiqish;
- Rassomlarning ijodi asosida Sobiq ittifoq siyosatiga baho berish;
- Rassomlar asarlarini taxlil qilish;
- Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida taklif-mulohazalar tayyorlash hamda tavsiyalar ishlab chiqish.

1-bob.

XX-ASR IKKINCHI YARMI O'ZBEKISTON TASVIRIY SAN'ATINING TARIXIY-MADANIY VA IJODIY JARAYONI

1.1.O`zbekistonda dastgohli rangtasvirning rivojlanish tarixi

O`zbekistonda mavjud bo`lgan an`anaviy san`at turlari qatoriga o`tgan asr boshlaridan boshlab rangtasvir, grafika va haykaltaroshlik kabi noan`anaviy san`at turlari ham kirib keldi. Ularning har biri alohida o`rganilishi lozim bo`lgan tasviriylar san`at turlari hisoblanadi. Biz ularni orasidan dastgohli rangtasvirga to`xtalib o`tishni lozim topdik.

O`zbekiston tasviriylar san`atning dastgohli rangtasvir turini birinchi mualliflari XIX asr o`rtalarida Markaziy Osiyoga Chor Rossiyasi tarkibida kirib kelgan xorijlik rassomlar hisoblanadi. Markaziy Osiyoga chetdan kirib kelgan rassom va haykaltaroshlarning soni 40 nafardan ortiq ekanligi bizgacha ma`lum.

XIX asrning o`rtalaridan boshlab O`zbekistonda bo`lgan rassomlar ichida rus rassomlari V.Vereshchagin, N.Karazin, D.Velejev, D. Kavkazskiy, R.Zommer, O.Fedchenko, haykaltarosh O.Mikeshin, ukrainalik rassom S.Svetoslavskiy, gruziyalik rassom G.Gabashvili va boshqalar bor.³ Ular oddiy grafit qalamlari, tush, akvarel, guash kabi tasvirlash vositalari yordamida grafik asarlar ishlash bilan bir qatorda tempera va moybo`yoq yordamida dastgoxli rangtasvir asarlari ishlab maishiy, manzara, portret janrida ijod qilganlar.

Bu rassomlarning ko`pgina asarlari Yevropa ko`rgazma zallarida namoyish qilingan, gazeta va jurnallarda, ilmiy risolalarda chop etildi. Bu davrda yaratilgan asarlarning kattagina qismi etnografik xarakterdagi asarlardan iborat bo`lib, ularda Sharq me`moriy obidalari, ko`xna va shu bilan birgalikda navqiron shaharlarimizning o`ziga xos bo`lgan ko`chalari, sharqona bozorlari tasvirini naturadan real ishslash asosiy o`rin tutadi.

O`zbekitonga kelgan G`arblik rassomlarni yangi o`lka odamlarining ko`rinishi, urf-odati, kiyinish madaniyati, yashash sharoiti, chamanzor bog'u-rog'lari, me`morlik obidalari, xalq amaliy san`ati va hunarmandchilik namunalari

³ Н. Абдуллаев. Санъат тарихи. Икки жилдлик. Биринчи китоб. Т.; 2001. 169-170-бетлар.

ohangrabodek o`ziga tortgan. Rassomlar ularni iloji boricha juda ham real ko`rinishda, har bir buyumni butun borlig'i bilan tasvirlashga harakat qilishgan. Ular uchun naturadan etyudnamo tasvir ishlash asosiy uslub hisoblangan.

XX asr boshlariga kelib O`zbekistonga Rossiyadan kelgan rassomlarning safi yanada ortdi va ular orasida N.Kuznetsov, K.S.Petrov-Vodkin, A.V.Isupov, S.Yudin, I.Kazakov kabi ko`plab rassomlar bo`lgan. Bu vaqtida badiiy hayot markazi guberniya poytaxti hisoblangan Toshkent shahri edi. Bu yerda yashagan rassomlar Rossiyaning Peterburg va Moskva shaharlari siyosiy va madaniy hayotidagi yangiliklarni o`z ijodlariga tadbiq etishga harakat qilishi natijasida rang-barang oqim va yo`nalishlar paydo bo`lgan. SHu tufayli milliy, demokratik san'at an'analariga sodiq san'atkorlar bilan g'arb usullari asosida ijod qiladigan rassomlar o`rtasida o`zaro musobaqa avj oladi. Ko`rgazmalar uyushtiriladi, rassomlik to`garaklari tashkil etiladi, dastlabki muzeylar ham ochiladi. Albatta, bu davrdagi O`rta Osiyodagi badiiy hayot milliylikdan juda ham yiroq bo`lib, rus madaniyatining ajralmas bir qismi sifatida mavjud bo`lgan xolos.

Yevropa san'ati ta'sirida an'anaviy xalq amaliy san'atining mumtoz merosi na`munalari o`rnini yangi san'at turlari egallay boshladи. XIX asr oxirlariga kelib shu yerda tug'ilib, voyaga yetganlar ham rassom sifatida san'at maydonida ko`rina boshladilar. Jumladan, Farg'onalik rassom Aleksandr Nikolaevich Volkov va Petr Maksimovich Nikiforov Samarcandlik rassom Lev Leonardovich Bure va shu kabi boshqalarni bunga misol qilib keltirishimiz mumkin.

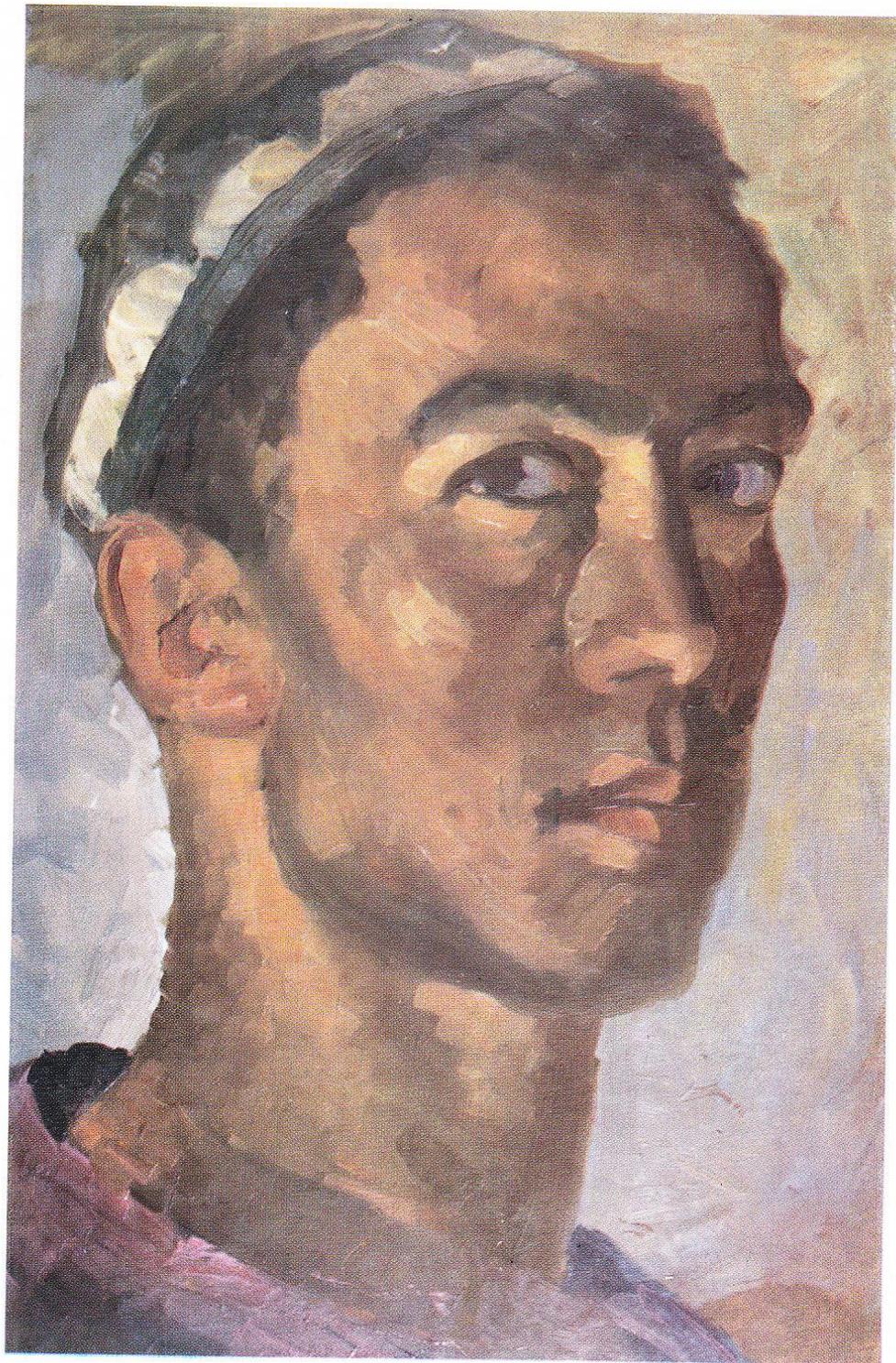
O`zbekiston san'at tarixini biz o`rganyotgan ushbu davrida uning bir qismi Chor Rossiyasi mustamlakasi bo`lganligi uchun ham juda ko`pchilik boylik, yangi serhosil yerlar, arzon ishchi kuchi deb kelganligi aniq va ravshan ko`zga tashlanadi. Ammo, bundan ba'zi rassomlar mustasno. Chunki, Vereshagin, Velejev kabi ayrim rassomlarni inobatga olmaganda boshqa san'at ahli serquyosh o`lka, yangi tabiat, go`zal va xushmanzara bog'lar, tog'lar, irmoqlar va soylar, qadimiylar, urf-odatlar, san'at va madaniyat, mehmondo`st xalqlar haqida eshitib, ularni o`z asarlarida tasvirlash orzusi bilan kelishadi.

Usto Mo`min (A.Nikolaev). "Choyxonachi". 1928

P.Ben`kov. "Sharq ko`chasi". 1929

B. Hamdamiy. "Avtoportret". 1939

1.2. Rassomlar ijodiga ikkinchi jahon urushining ta'siri

Insoniyat juda ko`plab urushlarni boshidan kechirgan bo`lib, bular ichida eng dahshatlisi, 50 milliondan ortiq kishining yostig'ini quritgan, XX asr fojeasi bo`lmish ikkinchi jahon urushidir. Olti yil (1939 yil sentyabr – 1945 yil sentyabr) davom etgan bu urush yer sharining 80 foiz aholisi joylashgan hududni, 61 ta mamlakatni o`z ichiga qamrab olgan⁴.

Urushning asosiy aybdorlari jahonga hukmronlik qilish da`vosi bilan maydonga chiqqan Adol'f Gitler va Iosif Stalin yurgizgan agressiv siyosat bo`ldi. 1939 yil 23 avgustda Sovet-german bitimi 10 yilga o`zaro hujum qilmaslik to`g'risida tuziladi. G'arbda Pol'shagacha bo`lgan xudud Germaniyaga, SHarqda ham Pol'shagacha bo`lgan xudud esa Rossiyaga tegishli deb kelishib olishgan edi. 1939 yil 1 sentyabrda Germaniya, 17 sentyabrda Rossiya Pol'shaga bostirib kiradi. G'arbiy yevropada fashistlar Germaniyasi Pol'sha, Norvegiya, Frantsiya, Bel'giya, Gollandiya, Daniya, Lyuksemburg kabi davlatlarni bosib oladi, sovetlar hukumati esa bu g'alabalar bilan nemis qo`mondonligini tabriklaydi. Rossiya esa SHarqiy yevropani haloskori sifatida Belorussiya yerlarini bosib oladi. Finlandiya Leningrad va Murmansk oralig'idagi yerlarini SSSRga berishga majbur bo`ladi. 1940 yil iyun oyida Estoniya, Latviya va Litva kabi davlatlar bosib olinadi va SSSR (sobiq ittifoq) tarkibiga rasmiy ravishda qo`shib olinadi.

Urushning dastlabki kunlaridayoq O`zbekitonning barcha moddiy va ma`naviy kuchlari, resurslari front uchun safarbar qilinadi. O`zbekistondan 1941 yil 13 noyabridan 1942 yil martigacha 14 ta milliy harbiy qo`shilma, jumladan, 9 ta o`qchi brigada, 5 ta otliq askarlar diviziysi tuzilib frontga jo`natiladi. Umuman urush boshlarida 6,5 million kishidan iborat bo`lgan O`zbekiston aholisining 1.433.230 tasi urushga safarbar etiladi.

Harbiy vaziyat front orqasini mustahkamlash yuzasidan shoshilinch choratadbirlar ko`rishni talab qiladi. O`zbekiston iqtisodiyoti ham harbiy vaziyatdan kelib chiqib, zudlik bilan front manfaatlariga bo`ysundiriladi. Katta yoshdagilar

⁴ Масъул мухаррир Р. X. Муртазаева. Ўзбекитон тарихи. –Т.,2003. 472-6.

uchun ish kuni olti kunlik ish haftasida 11 soatgacha uzaytiriladi. Aslida esa ish kuni 12-14 soatgacha cho`zilar edi.

Urushning dastlabki kunlaridan boshlab butun mamlakatda bo`lgani kabi O`zbekistonda ham oziq-ovqat va sanoat mollari kamayib ketadi, aholining ahvoli keskin yomonlashadi. Front ortidagi hayotning og'irligidan ocharchilik yuz berdi va uni oqibatida qanchadan qancha yosh bolalar, qariyalar tinchlik kunlarini ko`rmay bevaxt olamdan o`tib ketishadi. Bu mudxish voqeа va hodisalar barcha sohalarda bo`lgani singari O`zbekiston xalqiga, uni tasviriy san`ati taraqqiyotiga ham o`z ta`sirini o`tkazmay qolmadi.

O`zbekiston ishchi va mehnatkashlari bilan bir qatorda ilm-fan, maorif, san`at va madaniyat xodimlari ham “Hamma narsa front uchun, hamma narsa g`alaba uchun!” shioriga “labbay!”, deb javob bergen ko`pchilik olimlar, san`atkorlar frontga ketishgan.

1941-1945 yillardagi urush davrida O`zbekistonda ta`sirchan vosita hisoblangan teatr va tasviriy san`at ancha rivojlandi. Bu davrda O`zbekistonda 35 ta mahalliy va 16 ta ko`chirib keltirilgan teatr jamoasi faoliyat ko`rsatgan. Butun urush davomida 203 ta yangi postanovka tayyorladilar va 6.667.303 tamoshabinga spektakl va kontsertlar ko`rsatishgan.

Tamaraxonim, Halima Nosirova, Mukarrama Turg'unboyeva, Sora Eshonto`rayeva, Abror Xidoyatov, SHukr Burhonov kabi san`atkorlar Turkiston harbiy okrugi va qismlarida 26 mingta kontsert va tamoshalar ko`rsatgan bo`lsalar, Abdulhaq Abdullayev, CHingiz Axmarov, O`rol Tansiqboyev kabi rassomlar jangohlarda bo`lib, urush lavhalari va front ortidagi o`zbek halqining fidokorona mehnatini mahorat bilan tasvirlaganlar.

Urushning dastlabki kunlaridanoq respublika ko`chalarida fashizmni o`tkir va qattiq fosh etuvchi sovet armiyasi va mehnat frontidagi muvaffaqiyatlarni sharoflovchi “O`zTAG oynalari” paydo bo`ldi. “O`zTAG oynalari uchun plakat ishlashda, barcha janr musavvirlari, grafiklar V. ROjdestvenskiy, V. Kaydalov, V.

Kedrin, B. Jukov, M. Reyx, S. Mal't, rangtasvirchilar L. Abdullayev, V. Ufimtsev, N. Kashina, B. Hamdamiy va boshqalar ishtirok etishdi.⁵

Rassomlardan maxsus brigadalar tuzilgan va ular xalq orasiga targ'ibot-tashviqot ishlariga safarbar qilingan edi. Jumladan, kolxozi, sovxozi, zavod va fabrikalarda plakatlar chizib, xalq ommasini safarbarlikka, fidoyilikka undar edilar, qishloq xo`jalik ko`rgazmalarini bezash ishlarini o`tkazishgan.

Hatto urushgacha ijodlari tor intim xarakter va lirik yo`nalishga ega bo`lgan O`zbekistonlik rangtasvirchi rassomlar ham muhim zamonaviy mavzularda mo`yqalam tebratishga kirishdilar. Xalq turmushi mavzusida asar yaratish esa zaruriy burchga aylandi. Front safaridan qaytgan O`rol Tansiqboyev ijodiga mansub “Urush izidan” rangtasvir asarlari turkumi jangu jadal voqealariga to`la og`ir yillar haqidagi xotira bo`lib qoldi. Lutfulla Abdullayevning “Agitator Toshkent kanalida” asari, Abdulhaq Abdullayevning mehnat va urush kishilariga bag`ishlab yaratgan ko`plab portretlari, CHingiz Axmarovning “Sovg'a yig'ish” polotnosi, Vladimir Ufimtsevning jangnomasi polotnolari va harbiy mavzudagi natyurmortlari, Zinaida Kovalevskaya, Pavel Ben'kov, Nadejda Kashina, Ovanes Tetovosyan va shu kabi boshqa ko`plab rassomlarning mavzuli kartinalari ham xuddi shunday asarlar sirasiga kiradi.

“O`zbekiston rassomlari Ulug’ Vatan urushida” estalik al’bomi urush yillari dastohli grafika janrida yaratilgan barcha muhim asarlarni birlashtirgan. Mazkur al’bom sahifalari O`zbekiston kishilarining front orqasidagi fidokorona mehnatini, Vatan urushi frontlaridagi jangchilarining jasoratlarini aks ettirgan.

O`zbekiston o`sha yillarda Rossiyaning Moskva, Leningrad (hozirgi Sankt-Peterburg) shaharlari, Ukraina va Belorussiyaning barcha yirik rassomlari, nafaqat rassomlari, balki jangohlardan evakuatsiya qilingan qariyalar, bolalar boshpana va madad topgan o`lka bo`lgan. Ayni damda barcha rassomlarning ijod qilishlari uchun ham barcha shart-sharoitlar yaratib berilgan edi.

Sobiq ittifoq xalqlarining ikkinchi jahon urushida qozongan g’alabasi mamlakatdagi siyosiy va iqtisodiy muvaffaqiyatlar, urushdan keyingi davr

⁵ Ўзбекистон тасвирий санъати. Живопись, графика, декоратив-амалий санъат. –Т.; 1976.7-6

madaniyati, O`zbekiston san`at ustalarining internatsional ruxi va siysisy-g`oyaviy qarashlari oldindan belgilab berildi. Xalqqa xizmat qilish (aslida esa partiyaga xizmat qilish), uning jasoratini madh etish, kelajak avlodga ushbu davrning maqtab, ko`klarga ko`tarib tasvirlab qoldirish bosh maqsadga aylandi. To`g`ri, urush albatta fojeali oqibatlarga olib kelgan. Ammo, uni partiya bo`lmasa, uni siyosati bo`lmasa yengishning sira ham iloji yo`q edi qabilida siyosat yurgizish bu davrning bosh maqsadiga aylandi.

O`zbekiston tasviriy san`atida miqdor o`zgarishi, ya`ni rassomlar jamoasi qarayib ikki barobarga oshganligini sifat o`zgarishlariga ham olib kelganligini ko`rishimiz mumkin. Bunga misol qilib, Leningrad (Sankt-Peterburg) rassomchilik Akademiyasini R. Ahmedov, M. Saidov, T. Oganesov, N. Qo`ziev, R. Choriyev, V. Zelikov, Moskva san`at oliy o`quv yurtlarini esa YU. Elizarov, V. Jmakin, V. Sosedov, J. Umarbekov, e. Kalantarov, N. Rahimboyev va shu kabi boshqa ko`plab rassomlar tamomlab ijod yo`liga kirganligini keltirishimiz mumkin.

Tasviriy san`atda barcha tur va janrlarning mavzu doirasi kengaydi, voqeaband tematik kartinalar urushdan keyingi hayot mazmuni bilan boyidi. Rassomlar mehnat mavzusi ko`lamini kengaytiruvchi, ijodkor-yaratuvchi insonnni ulug`laydigan kompozitsion yorqin syujet yechimlarini izlay boshladilar. Musavvirlar mazmun poetikasini bo`rttirish uchun rangtasvirning triptix formalariga murojaat etishdi va bir mavzuda qator asarlar chizib, rangtasvir syuitalarini yaratdilar.

Paxtadan yuqori hosil olish partiya tomonidan qat`iy nazorat ostiga olindi. Rassomlarga esa bu ishda bosh targ`ibotchi, tashviqotchi vazifasi yuklandi. Rassomlar majburiy ravishda paxta dalalariga yuborilar va u yerda og`ir mehnatda yozilgan, quyosh taftidan qoraygan dehqon obrazini maqtashlari talab qilinar edi. SHuning uchun ham mazmun va badiiy ifoda jihatidan turli tuman asarlar yaratildi. Jumladan, B. Boboevning “Farg`ona syuitasi”, V. Burmakinning “Paxta terimi”, V. Kovinning “Yer yetildi”, R. Ahmedovning “Hosilot”, “Mehnatda ham soldat”, L. Abdullayevning “Cho`lni o`zlashtiruvchilar”, N. Kashinaning “Zveno

muvaffaqiyati”, M. Saidovning “Normani bajara olmadi” kabi asarlarini bunga misol qilib keltirish mumkin.

Rassomlar o`z ijodlarida ushbu davrni rang barang ko`rinishda ifodalashga intildilar. Ishchi va dehqonlar sinf sifatida tabaqlashtirildi, ularning vakillari badiiy asarlarga ko`chdi. Ba`zi bir rassomlar kolxozchilar, qishloq kishilarining faoliyatini madh etishdi. Bunday asarlar sirasiga M. Saidovning “Uzum terish”, R. Ahmedovning “Dala xirmoni”, T. Ogonesovning “CHO`ponlar”, N. Kashinaning “Oltin mahsul” kabi asarlarini olishimiz mumkin. V. Pravdyukning “Tsementchi ayol”, G. Ul’koning “Mashaqqatli safar” kabi asarlari orqali esa ba`zi rassomlar ishchilar sinfi mavzusida mo`yqalam tebratganligining guvohi bo`lishimiz mumkin.

Musavvirlar xalq hayoti, uning turmushiga ko`proq e`tibor bilan qaray boshlaganliklari sababli ham bu yillarda maishiy janrning mavzu chegaralari kengayib, badiiy jihatdan boyidi. Rassomlar odamlarning fikri, ichki xis-tuyg`ulari, kechinmalarini, turmush tarzini oolib berishga intilganliklarini ko`rishimiz mumkin. R. Ahmedovning “Tong. Ona”, M. Saidovning “Oila”, N. Kashinaning “Qo`riq erda”, J. Umarbekovning “Do`stim”, Z. Kovalevskayaning “Xalq san`ati ustalari”, G. Abduraxmonovning “To`y”, YU. Taldikinning “Gilam bozori”, R. Chorievning “Alla”, Z. Inog`omovning “Kolxozi shohpazi”, A. Perovning “Mehmondorchilik” va shu kabi ko`plab kartinalari shunday asarlar jumalasidandir.

Eng asosiysi esa bu davrda Sobiq Ittifoq “dahosi” hisoblangan Lenin obrazini va uni o`ylab topilgan “dohiyona xislatlari”ni ko`klarga ko`tarib she`rlar yozildi, bolalar uchun hikoyalar to`qildi. Boshlang`ich sinf o`quvchilari “oktyabryatlar”, yuqori sinf o`quvchilari esa “pionerlar” deb ataldi va ularga inqilobdan oldingi O`rta Osiyo xalqlari hayoti qanchalik ayanchli bo`lgani-yu va u Lenin tufayligina o`zgarganligi bolalar ongiga singdirildi. O`zbekiston rangtasvir san`ati ham bundan chetda qolmadni, qola olmas ham edi. Boshqacha qilib aytadigan bo`lsak, rassomlar bunga ixtiyoriy tarzda majbur edilar, aks holda ularni ijodi qattiq tanqid ostiga olinardi. V. Burmakinning “Tashvishli yillar”, V.

Ufimtsevning “Lenin Sibir’ surgunida” va shu kabi boshqa asarlarni bunga misol qilib keltirishimiz mumkin.

Bundan tashqari rassomlar inqilobchilar va grajdanlar urushi mavzularida ham ijod qilishga yuqoridan ko`rsatma olar edilar. V. Ufimtsevning “Bol’shevikning tug’ilishi”, “Hamza”, R. Chorievning “Amirlikning emirilishi”, V. Jmakinning “Paranji kuydirish”, “Hamza frontda”, G’. Abduraxmonovning “YAngi xo`jayin”, M. Saidovning “Nur sari”, “Likbez”, A. Perovning “20 nchi yillar”, N. Kashinaning “Bolalar yangi hayotga qadam bosyaptilar”, B. Boboevning “Temir yo`l bekatida” kabi asarlar shunday asarlar jumalasidan hisoblanadi.

Ikkinchi jahon urushi mavzusi eng asosiy mavzulardan biri bo`ldi. CHunki. bu urush davrida O`zbekistonlik yozuvchilar, shoirlar, rassomlar va san`atkorlar frontda bo`lib, janchilar bilan uchrashganlar.⁶ O`z san`atlarini namoyish qilib, askarlar va zabitlarni, jangchilarni yangi - yangi zafarlarga ruhlantirishgan. Jumladan, shu delegatsiya tarkibida bo`lgan O`rol Tansiqboyev ko`plab etyudlar ishlaydi va asrlarining xomaki nusxalarini chizadi. SHu xomaki nusxalari asosida esa “Urush ortidan” turkumidagi “Jang yillarida”, “Yo`lni kuzatish”, “Ozod qilingan yerda”, “Havo jangi”, “Yakkama-yakka”, “Parizan ayol” kabi asarlarini yaratadi.

Rassomning urushga bag’ishlab yaratilgan asarlarining har biri o`ziga xos badiiy qiymatga ega asarlar hisoblanadi. Rassomning “Ozod etilgan yerda” asarini taxlil qiladigan bo`lsak, unda har bir qarich yerning naqadar mo`tabar ekanligini ko`z oldimizga keltirishimiz mumkin bo`ladi. Fashistlardan ozod qilingan qishloq. Havodan poroxning achchiq tutuni hali batamom ko`tarilgani yo`q. Har yerda, har erda zambarak o`qlarining gil’zasi, qurol - aslahalarning pachoqlangan qoldiqlari sochilib yotibdi. Urushdan charchagan er esa to`yib - to`yib yengil nafas olmoqda, dehqon omoch bilan yer haydab, unga rizq - nasiba sochish taraddudini ko`rmoqda. Ozod etilgan yerda erkin mehnat zavqiga berilgan keksa dehqon har ehtimolga

⁶ Ж. Мажидов. Тасирий санъатдан синфдан ташқари ишлар. –Т., 1983. 31-б.

qarshi yelkasiga miltiq ham osib olgan. ertangi osuda hayot ishqida mehnat qilayotganini kuzatamiz.

Tabiat kuychisi bo`lgan O`rol Tansiqboyev portret janriga ham qo`l uradi. Uning to`ng`ich asari “O`zbek portreti” shu janrga taalluqli ilk asarlaridan hisoblanadi. Oradan 15 yil o`tgach “Partizan ayol” portretini yaratadi. Ushbu portret mukamml tugallangan portretlar safidan munosib o`rin egallaydi.

Bu davr nafaqat urushga bag`ishlangan asarlar bilan, balki o`zining buyuk o`zbek rassomlari va ularning beabajo asarlari bilan ham qadrli hisoblanadi. Jumladan, portret janri ushbu davrda psixologik va badiiy jihatidan boyiganligini ko`rishimiz mumkin. etyudlar va naturalistik portretlar o`rnini inson ruhiyatiga chuqur kirib borish hamda yorqin o`ziga xos bo`lgan siymolar yaratish egalladi. Bunday asarlarga A. Abdullayevning “A. Hidoyatov Otello rolida”, “Yozuvchi Oybek”, “Akademik T. Qori Niyoziy”, R. Axmedovning “Ona o`ylari”, “Keksa kolxozchi portreti”, R. Choriyevning “Aktyor Olim Xo`jayev”, “Rassom Q. Basharov”, V. Fadeevning “Duradgor”, “Keksa kolxozchi Zulun buva”, T. Oganesovning “Yozuvchi S. P. Borodin portreti”, “Haykaltarosh A. Makarov”, Yu. Elizarovning “Yozuvchi S. Ayniy”, Ch. Axmarovning “Temurov portreti” larini misol qilib keltirish mumkin.

Portretchi rassomlar ta`zyiq, qiyinchilik va to`sqliqlarga qaramasdan ijodlarida o`tmish tarixga murojaat qilishadi va buyuk ajdodlarimiz siymolarini yaratish ham asta – sekinlik bilan o`ziga xos jihat sifatida alohida ahamiyat kashf qilganligi ko`zga tashlanadi. Bu davrda Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy, Zahriddin Muxammad Bobur, Mirzo Ulug`bek va shu kabi boshqa buyuk ajdodlarimizning portretlari ham yaratildi. V. Kaydalovning “Alisher Navoiy”, M. Nabiev va R. Choriyevlarning “Abu Rayhon Beruniy” portretlari, birinchi o`zbek ayol - rassomi Sh. Hasanova yaratgan o`zbek shoiralari obrazini bunga misol qilib keltirish mumkin.

Manzara janri esa o`zbek rassomlarining eng kuchli tomoni hisoblangan. Rassomlar qadrdon o`lkamizning go`zal jamolini tasvirlash orqali “tabiat – milliy boylik, u insonda go`zallikka muhabbat uyg’otish kerak” – degan fikrni talqin

etishdi. Ushbu ishlarni amalga oshirishda manzara kuychisi O` Tansiqboyev, o`ziga xos amaliy manzara ustasi N. Karaxan, lirik hamda nafis tuyg'ular ifodachisi R. Temurovlarni xizmati katta bo`ldi. Keyinchalik esa mazkur janr sohasiga B. Tokmin, Sh. Abdurashidov, P. Tohirov, Z. Inog'omov, K. Bogoduxov, M.Yo`ldoshev kabi ijodkorlar ham kirib kelishdi.

Tabiat kuychisi O` Tansiqboyevning “Tog`dagi kolxoz”, “Olma otalik kishi”, “O`zbekistonda bahor”, “Issiq ko`l oqshomi”, “Ona diyor”, “Taxiyatosh”, “Tog` kuzi”, “Tog`da sahar”, “”Katta qo`rg`on suv ombori”, “Olmaliq tog`i”, “Qayroqqum GESi tongi”, “Bo`stonliqda”, “O`zbekitonda mart”, Toshkent dengizi” va shu kabi ko`plab bebaho asarlari fikrimizning dalili bo`ladi.

Natyurmort – rangtasvir janrlari ijida eng maroqlisi hisoblanadi. 1973 yili Moskvadagi ko`rgazmada namoyish etilgan natyurmortlar o`zbek rassomlarining rangtasvir madaniyati qay darajada o`sganligini ko`rsatibgina qolmasdan, uni chuqur mazmundorligi va zamonaviyligini ham yaqqol ko`z-ko`z qilgan edi. Zaif talaffuzlardagina sharhlab kelingan o`zbek xalqining hayoti natyurmortda keng va shoirona tarzda o`z in`ikosini topadi. Ko`rgazmaga keksa va o`rta avlod rangtasvir ustalaridan N. Kashina, Z. Kovalevskaya, R. Ahmedov, M. Kurzin, A. Lunev, V. Ufimtsev, O. Tetovosyan, S. Kolibanov hamda yosh musavvirlar E. Mel'nikov, V. Burmakin, Yu. Taldikin, R. Choriyev va boshqalarning asarlari qo`yilgan.

Grafika san`atida esa keksa avlod ustalari I. Ikromov, V. Kaydalov, K. Cheprakov, V. Kedrin, G. Shevyakov, A. Osheykolar bilan bir qatorda Q. Basharov, G. Chiganov, A. TSiglentsev, M. Kagarov, V. Parshin, Yu. Strel'nikov, I. Tsiganov kabi grafikaning dastgohli formalariga mansub yoshlar ham samarali ijod qilishgan.

Ularning ijodi ham bevosita davr talabidan kelib chiqqan holda kommunistik partiya siysatini targ`ib qilishdan iborat bo`lgan. Q. Basharovning “Xalq milliy o`yinlari”, Chirchiq - ulkan ximiya shahri”, “Lanin biz bilan” triptixi, G. Chiganovning “Navqiron O`zbekiston”, V. Parshining “Paxta bayrami”, Yu. Strel'nikovning “Olg`a boruvchilar”, A. Tsiglentsevning “Unitilmas yillar” asarlari shunday ishlar sirasiga kiradi.

Bu davrda dekorativ va mahobatli haykaltaroshlikning turlari ham tez sur`atlar bilan rivojlandi. Biroq, ularning aksariyati shahar va kolxozlarda urush qahramonlari, jamoat arboblari, yozuvchilar, inqilobchilarga atab qo`yilgan yodgorliklar hamda mahobatli komplekslardan iborat shakldagi haykallar bo`lib, ularning aksariyati deyarli bir qolidan chiqqandek bir – biriga juda ham o`xshash bo`lgan. Ayniqsa, Lenin nomi berilmagan yoki haykali qo`yilmagan birorta shahar yoki tuman markazi qolmagan. Barcha katta ko`chalarga uni nomi qo`yilgan va shu nomdagi maydon barpo qilingan edi. Ularni barsasida esa Lenin chap qo`li bilan kostyumini ushlagan tarzda, odinga uzatilgan chap qo`lida shapkasini tutgan holda odamlarga da`vat qilib turgani aks ettirilgan.

P. Ben`kov. "Jangchiga sovg'a". 1945

L. Abdullayev. "Qaxramonni kutib olish". 1947

1.3. XX asr ikkinchi yarmi tasviriylar san'atining o`ziga xos jihatlari

Totalitar tuzum sharoitida madaniy-ma`rifiy muassasalardan ommaga g`oyaviy ta`sir o`tkazish maqsadida keng foydalanilgan. O`zbekistonda ta`lim tizimini yaxshilash uchun o`nlab qarorlar qabul qilinad edi. Biroq, bu qarorlar milliy maktablarda to`liq bajarilmas, maktablar urushdan keyin ham darsliklar bilan to`liq ta`minlanilmagandi. Moddiy bazasi esa rusiyabon maktablarnikiga nisbatan ancha past darajada edi.

Shunga qaramasdan fan va texnika, san`at va madaniyat sohalarida yirik olimlar etishib chiqdi, fan nomzodlari va doktorlarini tayyorlash bo`yicha sobiq SSSRda oldingi qatorga chiqib olindi. 1950 yilda 1760 nafar fan nomzodi va 180 nafar fan doktorlari ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishgan bo`lsa, bu ko`rstkich 1965 yilga kelib fan nomzodlarining soni 4000 va fan doktorlarining soni 324 nafarni tashkil qilgan.

1949-1952 yillarda ko`pgina mashhur o`zbek ijodkorlari, ziyolilar asossiz ravishda ayblanib, qatag'on qilindi. 1949 yil byuro majlisida bir guruh yozuvchilar, shoirlar feodal madaniyat oldida bosh egish, o`tmishni ilohiyashtirishda ayblandi. Oybek, Abdulla Qahhor, Mamarasul Boboyev, Mirtemir, Maqsud Shayxzoda kabi o`zbek yozuvchilari badnom qilindi.

1951 yili avgustda bir guruh atoqli ijodkor ziyolilar “millatchilar”, deb matbuotda nohaq tanqid qilindi, “buzg’unchilikda” ayblandi. Keyinchalik yozuvchilardan Shayxzoda, Shukrullo, Shuhrat, Said Ahmad va boshqalar uzoq muddatga ozodlikdan maxrum qilindi. Hurshid, Chustiy, G’ayratiy va shu kabi boshqalar yozuvchilar uyushmasidan haydaldi. Buni eshitgan G’ofur G’ulom “Tokaygacha o`zbekning aqli kirganda boshini chopib tashlaydilar”, degan ekan.

“Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Tohir va Zuhra” kabi musiqali drammatik spektakllarni yaratgan rejissyorlar, teatr ahli zararli ishlarni amalga oshiriyapti deb qayd etilgan va mazkur asarlar sahnalardan olib tashlangan.

1983 yilning oxirida respublikada juda og`ir vaziyat vujudga kelgan edi. Jinoyatchilikka qarshi kurashish niqobi ostida sobiq markaz Moskvadan ketma-ket

turli tergov guruhlari tashlandi. Respublikamizdagi rahbarlik lavozimlariga sobiq ittifoqning har xil joylaridan rahbar kadrlar kela boshladi. O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komiteti ikkinchi kotibligiga Anishchev, Ministrlar soveti raisining birinchi o`rinbosari Ogarok, Oliy Kengash Prezidumi raisining o`rinbosari etib Romanovskiyalar tayinlandi, Toshkent shahrining taqdiri Satinga topshirildi.⁷

Respublika prokurori etib Buturlin, uning o`rinbosarligiga Gaydanov, tergov boshliqligiga Laptev, Ichki ishlar vazirligiga Didorenko tayinlandi. Barcha viloyatlarda ham ahvol shunday bo`lib, ular respublikadagi hukmronlikni to`la qo`lga olgan edilar.

“Paxta ishi” va “O`zbeklar ishi”, deb yuzsizlarcha nomlangan tergovlar boshlanib ketdi. Gdlyan guruhi o`zbekistonliklarga nisbatan qonunsiz, beshafqat ishlarni boshlab yubordi. Ularning zo`ravonligi oqibatida sudlar adolatsiz hukmlar chiqardi.

1989 yilgacha bu ishlar bo`yicha 4.5 mingdan ko`proq kishi sudlandi. O`sha paytda respublikadagi qamoqxonalarda joy qolmagani sababli sudlanganlarning mingdan ortig'i sibir qamoqxonalariga jo`natildi. Aybsiz odamlarni, ularning oila a`zolarini qamoqqa olish, jismoniy va ruhiy qiynoqqa solish avj oldi. Hibsga olinganlarning ba`zilari vahshiylarcha olib borilgan tergov usullariga dosh beraolmay o`z jonlariga qasd qilishgacha borib yetdilar.

1989 yil 23 iyun kuni respublika rahbarligiga Islom Karimov saylandi. Yangi rahbarning faoliyati O`zbekiston fuqarolarining huquqlarini himoya qilish, toptalgan huquqlarni tiklash kabi oliyanob va xayrli ishdan boshlandi.

“Paxta ishlari”ni ko`rib chiqish uchun maxsus komissiya tuzildi. Komissiya ish faoliyati davomida 40 ming tomdan iborat ishni ko`rib chiqib, 1990 yilning iyun oyida eng muhim xulosaga keladi va Moskvaga xat yo`llaydi. Bu xatda “Paxta ishlari” chuqur tahlil qilinib, sudlanganlarni oqlash masalasi qo`yilgan edi. Biroq, yuqoridagi tashkilotlar ko`mak o`rniga tazyiqni kuchaytirdi.

⁷ Ўзбекистон тарихи. Дарслик. –Т., 2003. 523-б.

O`zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, respublika rahbariyatining qat iyatlari harakati bilan nohaqlik barham topdi va minglab begunoh fuqarolarning nomlari oqlandi.

Sobiq Ittifoq yoki boshqacha qilib aytadigan bo`lsak, sho`rolar davlati avval ham ta`kidlaganimizdek kommunistik partiya siysati va g`oyalari asosida mavjud bo`lganligi bois tasviriy san`at ham sinfiy hisoblangan. U albatta qaysidir bir sinf manfaatini ko`zlagan bo`lishi shart va u shu sinfga xizmat qiladi degan, qat`iy topshiriq asosida faoliyat ko`rsatgan. Bu esa ishchi va dehqonlar sinfi deb atalar edi-yu, aslida esa kommunistik partiyaning o`zi allaqachon ularni ustidan hukmron sinfga aylanib bo`lgan edi va san`at aynan partiyaga xizmat qilardi.

Avvalo, sobiq Ittifoq davri san`atini muayyan bir davrlarga bo`lib o`rganish maqsadga muvofiq degan holda biz uni quyidagi ko`rinishda taxlil qilib chiqishni lozim topdik.

1. 1917-1930 yillar O`zbekiston san`ati.

Ushbu davrda Qo`qon xonligi xududi bo`lgan Toshkent, Samarqand va Farg`ona vodiysida sho`rolar hukumati qo`l ostiga o`tgan bo`lsa, musataqil respublika sifatida faoliyat olib borgan Buxoro amirligi va Xiva xonliklari ham sho`rolar tomonidan bosib olgan davr hisoblanadi. Shuningdek, qo`rboshilar, xalqni ziyoli vakillari boshchiligidagi xalq qurultoylari o`tkazilgan va muxtor respublika sifatida mustaqil faoliyat olib borish masalasi ko`rilgan yillarni ham o`z ichiga oladi. Bundan tashqari ayni shu davrda jadidchilik harakati faoliyat olib borgan va mustaqillik, yangi zamon, erk kuychilari sifatida adabiyot, san`at va madaniyatda tub burilishlar yasalgan. Gazeta va jurnallar chop qilingan, teart san`ati bilan birqalikda o`lkaga ko`plab rassomlar kelgan bir davr hisoblanadi.

O`zbekistonni yagona bir mustaqil davlat bo`lishidan qo`rqan sho`rolar hukumati esa jadidchilik harakati a`zolari va din peshvolarini bir-birlariga teskari qilib, ular o`rtasida nizolarni keltirib chiqarish orqali ularni kuchsizlantirish yo`li bilan o`z hukmronlik rolini oshirgan paytlarga to`g`ri keladi. Jumladan, 1928 yil 8 martida davlat kontsert – etnografik guruhi ishtirokchisi To`paxon sahnani o`zida

o`ldiriladi, bir yildan so`ng esa Nurxon ismli aktrisa o`ldiriladi. Bu bilan yangi zamon orzusidagi ziyyolilar va din peshvolari o`rtasidagi nizo avj olib ketadi.

Bu davrda O`zbekistonda O. Tetovosyan, N. Karaxan, V. Eremyan, A. Volkov, V. Rojdestvenskiy, A. Nikolayev, N. Rozanov, I. Kazakov, M. Novikov, M. Kurzin kabi xorijdan kelgan rassomlar ijod qilishgan.

2. 1930-1940 yillar O`zbekiston san`ati.

Ushbu davrda O`zbekiston hozirgi kundagi xududiy ko`rinishini hosil qilgan, jadidchilik harakati va qo`rboshilarning qurolli qo`zg`alonlari tugatilgan, milliy mustaqillik, diniy va milliy urf-odatlarga qaqshatqich zarba berilgan, sho`rolar uzil – kesil g`alaba qozongan yillar sanaladi. Sho`rolarning “madaniy inqilob” tadbiri jamiyatning barcha jabhalari qatori san`at va madaniyatni, ta`lim sohalarini ham o`z izmiga solgan davr bo`lgan edi. O`zbekiston KP MQ Plenumlari qarorlari bilan din asoslarini yemirish bo`yicha avj olgan harakat asosida eski, an`anaviy tarzda olib borilgan ustoz-shogird tizimiga yetkazilgan asosiy zarba bo`lgan yillar sanaladi.

1927 yilda avj olgan ayollarni paranjini tashlashiga bag`ishlangan “Hujum” harakati zo`ravonlik asosida olib borildi. Rassomlar ham ushbu jarayonga jalgilindi va shu mavzudagi asarlar paydo bo`lgan. eng asosiy voqealardan yana biri esa “an`anaviy arab yozushi faqatgina diniy muslimmon an`analari nuqtai nazaridangina qimmatlidir”, deb uqtirib 1929 yili arab yozushi lotin grafikasiga o`zgartirilgan davr bo`ldi.

Mustabid tuzumga qarshi fikr bildirgan, mutaqillikni orzu qilgan, san`at va madaniyatni, ta`lim tizimini tubdan isloh qilishni o`ylagan minglab ziyyolilar siyosiy qatag`on qurbaniga aylanganligi, ham ma`nan ham jismonan yo`q qilinishining cho`qqisi ham 1937-1939 yillarga to`g`ri keladi. Xalq ta`limi tizimidagi maorifparvar ziyyolilarga qarshi olib borilgan quvg`in va qatag`onlar va ularga “xalq dushmanlari, chet el josuslari” deb otilgan tuhmat toshlari, Abdulla Qodiriy, Cho`lpon, Fitrat, Usmon Nosir kabi o`zbek adabiyotini. romanchiligining asoschilari yo`q qilingan mash`um davr bo`lgan.

Shunga qaramasdan aynan shu davrda mahalliy xalq vakillaridan ko`plab rassomlar etishib chiqqanligi uchun ham ushbu davr O`zbekiston tasviriy san`atida o`ziga xos alohida ahamiyatga ega davr sanaladi. Avvalgi rassomlar safiga xorijdan B. Ben'kov, N. Kovalevskaya, N. Kashina, V. Ufimtsev, V. Kedrin kabi rassomlar kelib qo`shilgan, O`. Tansiqboyev, B. Xamdamiy, Sh. Xasanova, A. Abdullayev, L. Abdullayev kabi ko`plab mahalliy rassomlar ushbu davrda yetishib chiqqan va ijod qilishgan davrdir. Zamonaviy mavzu esa bevosita madaniy inqilob g`alabalariga, sotsialistik qurilishga bag`ishlandi, targ`ibot va tashviqotga bag`ishlangan asarlar eng birinchi o`ringa ko`tarildi.

3. 1950-1990 yillar san`ati.

Ushbu davrda kommunistik partiyaning g`oyaviy tizginiga qaramasdan adabiyot va san`at sohasida ko`zga ko`rinarli badiiy asarlar yaratildi. Adabiyot sohasida G`ofur G`ulom, Uyg'un, Zulfiya, Mirtemir, Turob To`la, Mamarasul Boboev, Mirmuhsin, Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov, O`lmas Umarbekov, Husniddin Sharipov, Ozod Sharofiddinovlar bilan izma-iz yangi ijodiy tafakkur iste`dodlari Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Shukur Xolmirzaev, O`tkir Hoshimov, Muhammad Ali, Omon Matchon, Rauf Parpi kabi adabiyotchilar maydonga chiqdi.

Rassomlardan esa O`rol Tansiqboyev, Samig' Abdullayev, Abdulhaq Abdullayev, Lutfilla Abdullayev, Chingiz Axmarov, Raxim Axmedov, Ro`zi Choriyev, Malik Nabiyev, G`ofur Abduraxmonov, Zokir Inog'omov, Ne`mat Qo`ziboyev, Javlon Umarbekov, Baxodir Jalolov, Mannon Saidov, Alisher Mirzaev, Shuxrat Abdurashidov, Muxammadjon Yuldashev, Laylo Salimjonova, Aziza Mamatova, Yigitali Tursunnazarov, Obidjon Bakirov kabi ko`plab turli yosh toifasidagi ijodkorlar xalq hayotini haqqoniy aks ettirish yo`lida yangicha qadamlar qo`ya boshladilar. Bulardan tashqari rusiyazabon rassomlardan P. Gan, V. Jmakin, Yu. Elizarov, G. Ul'ko, Yu. G. Viko, Taldikin, Yu. Zor'kin, V. Kovinin, G. Chernuxin, V. Perov, V. Burmakin, N. Pak, V. Jdanov, G. Kuryazov kabi ko`plab rassomlar ijod qilishgan.

Tanqid va tazyiqlarga qaramasdan badiiy asarlarning mavzu doirasi kengaydi, o`zbek dehqonining mashaqqatli taqdiri, paxta yakka hokimligiga qarshi qarashlar, milliy ohang, madaniyat, o`ziga xos badiiy til, ifoda vositasi, san`atdagi turli xil oqim va yo`nalishlar, tariximizga murojaat qilishlar va buyuk allomalarimizning portretlari yaratila boshlandi.

2-bob

MUSTAQILLIK DAVRI O`ZBEKISTON TASVIRIY SAN`ATI

2.1. Mustaqillik yillari O`zbekiston tasviriy san`atidagi yangi ijodiy o`zgarishlar

XX asrning oxirlariga kelib xalqimizning azaliy orzulari amalga oshdi, O`zbekiston mustaqillikka erishdi va mustaqillik xalqimiz tarixida yangi sahifa ochdi. O`zbekiston xalqaro huquqiy ob`ektga aylanib, 1992 yil BMTga, 1993 yili YUNESKOga a'zo bo`ldi.

Buyuk vatandoshlarimiz – Imam Buxoriy, Xakim Termizi, Xoja Bahouddin Naqshbondiy, Imam Motrudiy, Burxoniddin Marg'inoniy kabilarning nomlari qayta tiklandi. O`tmishning buyuk mutaffakirlari, shoir va musavvirlari – Abu Rayhon Buruniy, Abu Ali Ibn Sino, Muhammad Xorazmiy, Abu Nasr Farobi, Axmad Farg'oniy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod, Muhammad Murod Samarcandiy hamda jadidchilik harakati vakillarining nomi g'urur bilan tilga olindi. Ulug' Soxibqiron Amir Temurning tariximizda tutgan o`rni va ahamiyati ham nihoyat haqqoniy talqiniga erishdi.

“Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridayoq, - deb yozadi birinchi Prezidentimiz I. A. Karimov – ajdodlarimiz tomonidan ko`p asrlar mobaynida yaratib kelingan g'oyat ulkan, beba ho ma`naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko`tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo`lib qoldi. Biz ma`naviy qadriyatlarni tiklashni, milliy o`zlikni anglashni o`sishidan, xalqning ma`naviy sarchashmalariga, uning ildizlariga qaytishdan iborat uzviy, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz.”⁸

O`zbekistonda yangi ma`naviy – g'oyaviy yo`nalishlarning shakllanishi o`z navbatida, zamonaviy san`atning barcha sohalariga samarali ta'sir etib, ijodiy izlanishlar doirasini kengaytirib, badiiy tafakkur rivojini yanada jadallashtirdi.

⁸ И. Каримов. "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, баркарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари". Т.; "Ўзбекистон" 1997. 137-б.

Barcha shaharlarimizda ulkan qurilishlar amalga oshirildi, me'morchilik jadal rivojlandi.

Bu davrda devoriy, mahobatli rangtasvir, vitraj, mozaika me'morlik bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib bordi. Shu davrda barpo etilgan yirik inshootlar mahobatli rangtavir ustalarining faol ishtirokida bunyod bo`ldi. Jumladan, Toshkentdagi "Turkiston" saroyi, Biznes-tsentr va "Interkontinental", "Meridian" va "Sheraton" mehmonxonalarini, "Temuriylar tarixi Davlat muzeyi", "Oliy majlis" binosi, Olimpiya sport saroyi, Samarqand va Buxoro shaharlaridagi "Afrosiyob", "Buxoro" mehmonxonalarini hamda poytaxt va respublikamizning boshqa shaharlaridagi zamonaviy me'morlik inshootlari bunga yorqin misol yaqqol bo`la oladi.

Mazkur davrda san'atkori Baxodir Jalolov bir qator ahamiyatga molik asarlarni yaratdi. Shuningdek, yosh iste'dodli musavvir Alisher Aliqulov boshchiligidagi ijodiy gurux yaratgan tarixiy xarakterdagi mahobatli pannolar ham yuksak bidiyati va ijro mahorati bilan alohida ajralib turdi. Samarqandlik musavvirlar tomonidan ham turli inshootlar uchun qiziqarli devoriy tasvirlarning turkumi yaratildi. Xuddi shu davrda o'tmishda yashab o'tgan buyuk allomalar, davlat va din arboblari, shoirlar va musavvirlar timsolini muhrlagan qator yodgorliklar qad ko`tardi.

Rassomlarning ijodiy salohiyati uzoq yillar mobaynida qattiq mafkuraviy nazorat ostida bo`lishiga qaramay, XX asrning oxirlariga kelib O`zbekistonda kuchli rangtasvir maktabi shakllandi, mustaqillik bergen ijod va rux erkinligi rassomlarning o`z-o`zini badiiy ifoda etishlari uchun yangi kuch-quvvat berdi.

XX asrning 90-yillar rangtasvir san'ati o'tish davriga xos bo`lgan turlituman uslublar ko`lamining kengligi bilan farqlanadi. Bu ko`lamda akademik realizm, dekorativizm va milliy – romantizm (ko`p hollarda minatyura talqini ohanglarida), qiyofasiz rangtasvir, instalyatsiya yechimi tarzidagi avangardizm yonma-yon mavjud bo`ldi. Ko`p jihatdan ijodiy dunyoqarashning kengayishi va

teranlashuvi, mualliflarning qoliplar chegarasidan chiqishga intilishi bilan izohlanadi.⁹

1997 yilda O`zbekiton Badiiy Akademiyasining tashkil etilishi Respublika madaniy hayotida muhim voqeа bo`ldi. Uning faoliyati badiiy ta`lim, ko`rgazma ishlarini takomillashtirish va badiiy meros hamda zamonaviy san`atni targ`ib qilish istiqbolini ta`minlashga yo`naltirildi. Akademiklar orasida ustoz rassomlar – faxriy akademiklar Raxim Axmedov, Abdulhaq Abdullayev, Ne'mat Qo`ziboyev, Mannon Saidov, Ro`zi Choriyev, Malik Nabiyevlar hamda Akademianing Haqiqiy a'zolari – Vladimir Burmakin, Akmal Ikromjonov, Tursunali Qo`ziyev, Toxir Mirjalilov, Javlon Umarbekov, Jo`liboy Izintayev, Lekim Ibragimov, Baxtiyor Boboyev, Yigitali Tursunnazarov, Samig' Abdullayev, Akmal Nur va boshqalarni borligi ham tasviriy san`atni ko`lami nechog'li yuqori darajaga ko`tarilganligini bildiradi. Turli avlod rassomlaridan iborat bo`lgan akademiklar tarkibi ramziy ma'noda tasviriy san`atning XX asrda bosib o`tgan turli xil uslubiy yo`nalishlarini, o`ziga xos taraqqiyot yo`lini ifoda etadi.

2.2. Mahobatli rangtasvirning o`ziga xos taraqqiyoti.

XX asrda O`zbekistonda kuchli rangtasvir maktabi shakllandı, rangtasvir san`ati ustalarining ijodiy salohiyati uzoq yillar qattiq mafkuraviy nazorat ostida bo`lishiga qaramasdan mustaqillik bergen ijod va ruhiyat erkinligi rassomlarning o`zini – o`zi badiiy ifoda etishi uchun yang kuch- quvvat berdi. Ayni damda ularning ishlarida avvalgi davrda ko`rsatish mumkin bo`lmagan falsafiy qarashlarini ifoda etish imkoniyati, davrlarning aloqadoligini ko`rsatish, tarixiy xotirani parchalab bo`lmasligini isbotlashga intilish ko`zga yaqqol tashlandi. Rangtasvirning zamonaviy falsafiy platik tizimida 80 – yillarda tamal toshi qo`yilgan qochirimli – razmli uslub rivoji jadallahdi.

⁹ Муаллифлар уюшмаси. Ўзбекистон санъати. (1991-2001 йиллар). Т.; 2001. 9-б.

90 – yillar rangtasvir san`ati o`tish davriga xos bo`lgan turli – tuman uslublar ko`lamining kengligi bilan farqlanadi. Bu ko`lamda akademik realizm, dekorativizm va milliy-romantizm, qiyofasiz rangtasvir, instalyatsiya echimi tarzidagi avangardizm yonma-yon mavjud bo`ldi. Bu jihatdan ko`p ijodiy qarashlarning kengayishi va teranlashuvi, rassomlarning bnlgilangan qoliplar chegarasidan chiqishga intilishi bilan izohlash mumkin.

1990 yilgacha bo`lgan mahobatli rangtasvir san`ati “Mahobatli targ’ibot rejasi” – deb nomlangan mafkura hukmronligi asosida shakllandi. Tasiriy san`atning birmuncha siyosiyashtilgan qobig’i asosida ishlash hammadan ham ko`ra ko`proq rassomlar uchun juda qiyin kechdi. Ular uslubi bir taxlitda bo`lgan plakat tilida bayon qilishga undovchi asrlar yaratishga majbur edilar.

1990 yillarga kelib esa mahobatli rangtasvir san`ati rivojini asosiy mezonlarda ijodiy erkinlikni, mavzu, holat va uslubiy usullarning erkin tanlanishi, eng muhimi esa badiiy merosimizning boy an`analariga murojaat qilinishini namoyish etuvchi yangi sahifa ochildi.

Hammamizga ma`lumki, mahobatli rangtasvir san`ati o`z shakli va shamoyiliga ko`ra me`morlikdan xoli tarzda mavjud bo`lmaydi. Yangi ijtimoiyma`muriy inshootlar qurilishi, ko`xna binolarni qayta ta`mirlanishi hamda yangi shahar ansambollarini barpo etish ishlarining jadallahib ketishi bilan mahobatli rangtasvir ham sezilarli darajada rivojlandi.

Zamonaviy shaharsozlik amaliyoti ikki yo`nalishda, ya`ni sharq me`morligining an`anaviy qonunlariga bo`ysungan holda hamda jahon me`morligining yangi yutuqlarini namoyish etgan tarzda shakllandi. SHuningdek, mahobatli bezak san`ati – kichik makonda inter’erni estetik bezatish ishlarida dastgohli rangtasvir asarlari va amaliy san`at buyumlaridan foydalanish bilan o`zida yangi elementlarni mujassam etdi.

Bu davrda mahobatli rangtasvir sohasida birmuncha yorqin ishlar rassom Baxodir Jalolov tomonidan yaratildi. 1993 yili Toshkentdag“Turkiston” kontsert saroyining ichki inter’erida Sharq lirkasi mavzusida ishlagan “Umar Hayom tushi” u kompozitsianing ajoyib plastika va rang yechimiga erishgan.

O`zbekiston Milliy bank binosi ichki qismidagi “Nimaga tug'ilganimni hech kimga aytmadi”, Interkontinental mehmonasi inter'eridagi “Navro`z”, “Afrosiyob”, “Tun ma`budasi” (1996) kabi pannolarida Qo`qon teatridagi kompozitsiya uslubiyatiga murojaat qildi, lekin ularda avvalgi dabdaba va ko`p figuralilik takrorlanmagan. Mahobatli kompozitsiyalarda avvallari ko`p murojaat qilgan qiyofalar, ya`ni tarixiy arboblar, masxarabozlar va serviqor raqqosalar o`rnini endilikda navo qilayotgan faylasuf – shoirlar va darvishlar egallay boshlaydi.

O`zbekitson xalqlari tarixi Davlat muzeyi (1995) ichki devorida u ilk marotaba yirik hajmda O`zbekiston tarixi va o`tmish madaniyati haqida rekonstruktiv tarzda hikoya qiluvchi “Abadiyat gumbazi ostida” nomli kompozitsiya asarini yaratadi. Bu panno yangi O`zbekistonning ramziy g`oyasini ifodalashda, tarixiy davomiylilikni va madaniy merosni ko`rsatishda o`ziga xos ahamiyatga ega hisoblanadi.

B. Jalolov mahobatli asarlar yaratishda shak – shubhasiz peshqadam, unig asrlarida akademik maktabning mustahkam an`analari, shunigdek, boy xayoliy tasavvurga ega rassomning Sharq va G`arb san`ati estetikasini ustalik bilan uyg`unlashtirgani seziladi. Uning san`ati 1990 yillar mahobatli rangtasvir san`atiga muayyan ta`sir ko`rsatdi. O`zbekistonda faol ish olib borayotgan A. Aliqulov, A. Agaxanyan, B. Olimxonov, Sh. Baxriddinovlardan iborat mahobatli rangtasvir ijodiy guruhi g`oyalarida rassom uslubi davomiyligini anglash qiyin emas.

Bu jamoaning ko`pchilikka ma`lum ishlaridan biri “Alpomish” sport majmuasi inter`yeridagi “Shoxona ov” va “Tantanali sahna” asarlari shubhasiz B. Jalolov ijodiy uslubi ta`sirida bajarilgan. A. Aliqulov boshchiligidagi ijodiy guruhi Toshkentdagagi Olimpiya shuhrati muzeyi inter`yerining devoriy surati echimi o`ziga xos harakatchan tarzda yechilgan ikki rejali kompozotsiyaning monoxrom siluetidagi antik atletlarga qarama – qarshi holatda olingen sharq kurashchilari, kamonchilari va chavondozlari qiyofalari tasvirlangan.

Toshkentdagagi “Turkiston” kontsert saroyi inter`yerida O`zbekistonning ko`hna shaharlari tirixiy obidalari mavzusida ishlangan A. Ganning devoriy

suratlarini, Yu.Chernishovning Urganchdagi “Jayxun” mehmonxonasi, O. Xabibulinning O`zbekiston Respublikasi Xalq ijodiyoti Davlat qo`mitasi, milliy matbuot – markazi, baynalminal madaniyat markazi hamda A. Ikromov tumani bank binosi inter’yeriga ishlangan devoriy kompozitsiyalarini alohida ta`kidlab o`tishimiz joiz.

Qadimgi Xorazm sivilizatsiyasi tarixiga bag’ishlangan mahobatli asar hajman kattaligi (200 kv.m) bilan kishini hayratga soladi. Asar O`zbekistonda ishlangan yirik ko`lamdagi devoriy suratlardan biri sifatida e`tirof etiladi. Uni mullifi Yu. Chernishov esa dastgohli rangtasvir ustasi sifatida mashhur bo`lishiga qaramasdan, mazkur asarida u o`zini mohir mahobatli rangtasvirchi rassom sifatida namoyish eta olgan.

Nafaqt Yu. Chernishov balki boshqa dastgohli rangtasvirchi rassomlar ham o`zlarini mahobatli devoriy suratlarda sinab ko`rishgan. Jumladan, bu borada Samarqandlik rassom A. Isaevning ijodi e`tirofga molikdir. 1990 yillar oxirida u impera texnikasida qator devoriy suratlar yaratdi. 1998 yilda Samarqand Davlat chet tillar instituti inter’yeriga u tomonidan “Buyuk Ipak yo`li” nomli yirik (uzunligi 43 metr bo`lib, markaziy qismining bo`yi 2 metrdan 8 metrgacha) kompozitsiya yaratdi. Devoriy surat deyarli binoning butun vestyublini egallaydi, uning markaziy qismidagi “Mehmonlar uchrashuvi” kompozitsiyasi Samarqandga bag’ishlanadi. Yon tomonlarida esa Buyuk Ipak yo`li bo`ylab joylashgan Hindiston, Xitoy, Italiya kabi mamlakatlarga bag’ishlangan ko`rinishlar o`z ifodasini topgan. Devoriy surat cheklangan tarzdagi och – sariq va favorang tuslardan foydalanib amalga oshirilgan.

2.3. Dastgohli rangtasvirda portret janrining ahamiyati.

XX asr oxirlariga kelib dastgohli rangtasvirda badiiy jarayon birmuncha shiddatli va serqirra kechdi. Chunki, bu paytga kelib O`zbekiston mustaqillikka erishgan, rasssomlarning ham erki o`z qo`llarida edi, bu esa ularning ijodida o`z

aksini topdi. Shuning uchun ham biz ilmiy tadqiqot ishimizda XX asrning so`nggi o`n yilligini alohida o`rganishni lozim topdik.

1991-2000 yillar davomida bo`lib o`tgan ko`p sonli ko`rgazmalar shuni tasdiqlaydiki, mazkur davrning dastgohli rangtasviri uslublarning ko`pligi va kompozitsion yechimning turli-tumanligi bilan alohida ajralib turadi. Bu esa o`z navbatida rassomlarga yaratilgan ijodiy erkinlik hamda badiiy tasvirni aks ettirishda shakl va ifoda vositalarini mustaqil tanlash imkoniyatini bergen yangi davrga har tamonlama bog`liq holda bo`ldi.

Bu davrga kelib mamlakatimizda Mustaqillik kuniga, milliy urf-odat va bayramlarimizga bag`ishlab muntazam ravishda shaxsiy hamda guruhiy ko`rgazmalar tashkil qilish an'anaga aylandi. Ko`rgazmalarda badiiy saviyasi yuqori bo`lgan rangtasvir asarlarni namoyish etilishi esa o`z navbatida o`sib kelayotgan yosh avlodni badiiy didi va saviyasining o`sishiga, kamol topishiga xizmat qildi.

Mustaqillik yillarida badiiy ta`lim markazlarini kengaytirish dolzarb masala deb qaraldi. 1997 yili O`zbekiston Badiiy Akademiyasining tashkil qilish bilan bir qatorda boshlang`ichdan to oliy ta`limgacha bo`lgan badiiy ta`lim tizimi paydo bo`ldi. Milliy rassomlik va dizayn instituti, Respublika san`at va madaniyat, hunarmandchilik, dizayn kollejlari va rassomchilikka, amaliy san`atga ixtisoslashgan litsey-internatlar, shuningdek, O`zbekistonning barcha viloyatlari va Qoraqalpog`istonda tasviriy va amaliy san`at o`quv yurtlaridan iborat tarmoq vujudga keldi.

Bu davrda dastgohli rangtasvirning Toshkent, Samarqand, Andijon, Buxoro, Namangan, Nukus kabi ko`zga ko`ringan markazlarining faoliyati alohida diqqatga sazovvor bo`ldi. Toshkentda an'anaviy tarzda viloyatlarning san`at va madaniyat kunlarini tashkil qilish yo`lga qo`yildi. Jumladan, bizning Namangan viloyati rassomlari respublikada birinchi bo`lib 1997 yilning aprel oyida bu tadbirda faol ishtirok etdilar. Ko`rgazmaga viloyat rassomlari bilan bir qatorda Namangan davlat universiteti professor-o`qituvchilari va iqtidorli talaba-yoshlari ham o`zlarining munosib ulushlarini qo`shdilar. Bu haqda marxum ustoz,

san'atshunos olim Abdulkay Rashidovich Umarov ko`rgazmani ochilish marosimida “Mustaqillik yillarida Namangan san'ati, jumladan, dastgohli rangtasvir misli ko`rilmagan darajada o`sdi. Bunga Namangan davlat universitetida faoliyat ko`rsatayotgan rassom-pedagoglarimizning ham qo`shgan katta xissalarini ham alohida ta'kidlashimiz kerak”-deb so`zlagan nutqini misol qilib keltirishni o`zi kifoya qiladi.

Portret janri O`zbekiston rassomlarining kuchi jihatlaridan biri hisoblanadi. Yurtimizda kuchli realistik maktab tarkib topishi juda ham ajoyib portretchi-rassomlar sulolasini vujudga kelishiga sabab bo`ldi. Ular orasida Abdulhaq Abdullayev, Raxim Axmedov, Ro`zi Choriyev, Tetovos Ogonesov, Vladimir Burmakin kabi portret ustalari jahonda tan olinganligi keng e'tirof etiladi. Mustaqillikning ijobjiy ta'siri bois san'atning barcha yo`nalish va uslublarida erkin ijod yo`li ochilganligi portret janrida ham o`z aksini topdi va zamonaviy badiiy jarayonda portret janri yetakchi bo`lib qoldi.

Respublikamizning yetakchi badiiy oliygohi Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomchilik va dizayn institutida, aynan realistik maktab asosida mashg`ulotlar olib boriladi. Bu esa rangtasvirning realistik uslubida mo`yqalam tebratgan ijodkorlarimizning boy merosini tan olinganligi hamda jahon san'atining ilg`or tajribalarini chuqur o`rganishdan dalolat beradi. Butun dunyoda bo`lgani singari avangard yo`nalish bilan bir qatorda realistik yo`nalish rivojiga ham alohida e'tibor bilan qaraladi.

1990 yillarda o`zbek portret janrining asoschilaridan biri akademik Abdulhaq Abdullayev ijodiy faoliyatini davom ettiradi. Ustoz mo`yqalamiga mansub bo`lgan har bir portret kishilarning chuqur ma`naviy dunyosini aks ettiruvchi, rassom bilan qahramoni va o`z o`rnida portret va tamoshabin o`rtasidagi haqiqiy, ochiq munosabatni, o`zaro muloqotni anglatuvchi manbaa desak mubolag'a bo`lmasa kerak. 1999 yilda Abdulhaq Abdullayev 1984 yilda yaratgan mashxur avtorportretini turli davr va xalqlarga mansub buyuk rassomlarning avtoportretlari saqlanayotgan dunyoning yirik to`plami, Italiya davlatining Uffitsi kartina galereyasiga olinishi O`zbekiston san'ati uchun

olamshumul voqea bo`ldi. Boshqacha qilib aytganda, XX asr O`zbekiton portret janriga berilgan yuqori va xolis baho desak to`g`ri bo`ladi.

Akademik Raxim Axmedov portretlarida epik kenglik va teranlikni ko`ramiz. Uning qahramonlari oddiy insonlar, qishloqning mehnatkash kishilari bo`lib, ular orqali rassom sharqona donishmandlikni, ma`naviy poklikni, o`zbekona ahloqiy qoidalarni gavdalantiradi. Rassomning bunday asarlari sirasiga 1992-1993 yillarda ishlangan “Jizzaxlik ayol”, “Nigina” kabi portretlarini misol qilib keltirish mumkin.

Zamondoshlar obrazi akademik Ro`zi Choriyevni ham o`ziga jalg qiladi. Rassom viloyatlarga qilgan ko`p sonli ijodiy safarlarining maxsuli sifatida butun boshli portretlar galereyasini yaratadi. Ular orasida “Boysunlik qariya” (1996), “Sayroblik go`zal” (1997) singari o`z xalqining eng yaxshi ma`naviy-axloqiy fazilatlarini tarannum etuvchi murakkab kompozitsion echimga ega bo`lgan portretlari alohida diqqatga sazovor hisoblanadi.

Akmal Ikromjonovning portretlari esa yuksak mahorat va diqqat bilan ishlanganligi, bo`yoqlarning o`ziga xos tarzda qo`llanilishi, naturani fotosur'at darajasida taxlil qilib aks ettirilganligi, obrazning ruxiy to`laqonligi 1993 yilda yaratilgan “Malika portreti”, “Madina” kabi asarlarida ko`zga yaqqol tashlanadi.

Rustam Xudayberganovning portretlari ham tamoshabinni befarq qoldirmaydi. Bunga uni 1999 yilda ishlagan “Xojar xola” asarini misol qilib keltirish mumkin. Rassom avvalgi rassomlar uslubini qo`llagan holda, xech qanday yordamchi vositalarsiz, to`q fonda portretlar yaratadi, bu esa o`z o`rnida asar qahramoni qiyofasini yanada mukammal ochib berish imkoniyatini oshiradi.

Bu davrga kelib O`zbekiston dastgohli rangtasvir san`atida o`zbek ayol-rassomlari ham ko`pchilikni tashkil qiladi, uni ham portret janridagi ijodini alohida ta`kidlash lozim. Bunga birgina misol qilib, “Onalar va bolalar yili ” munosabati bilan tashkil etilgan “Qo`li guldir o`zbek ayolin” mavzusidagi ko`rgazmada bir qator ayol portretchi rassom-ayollarning faol ishtirok etganligini keltirishning o`zi kifoya qiladi deb o`ylaymiz. Ko`rgazmada A. Mamatova “Yulduz Usmonova portreti”, Sh. Abdullayevaning “O`zbek madonnasi”, M. Shumayevaning “Lola”

portreti, Z. Sharipovaning “Avtoportret”lari namoyish etilganligi taxsinga sazovvordir.

XX asr oxirlariga kelib realistik yo`nalishda ijod qilgan rassomlarning yangi avlodiga mansub iste`dodli ayol rassomlar orasida shaxsiy ko`rgazmasi bilan ko`pchilik tanqidchilar va tamoshabinlar e’tiborini tortgan Z. Sharipova ijodini alohida tilga olish mumkin.

X U L O S A

Hozirgi zamon jahon tasviriy san`ati tez sur`atlarda va turli oqim va yo`nalishlarda rivojlanmoqda. Lekin, bu jarayon hamma mamlakatlarda, barcha davrlarda ham bir xilda kechgan deb bo`lmaydi. Bir mamlakatda oldinroq, boshqasida esa keyinchalik realizm, boshqasida imperessionizm va yana boshqasida abstraksionizm shuhrat qozongan. Har bir davr bo`lib o`tayotgan tarixiy voqealar, hodisalarga asosan rassomga, tasviriy san`atga o`ziga xos talablarini qo`yadi. Ular asosida esa har bir davr uchun ideal hisoblangan qonun-qoidalar yaratiladi.

Mustaqillik yillarida yangi mafkuraning o`z mavqeiga erishganligi natijasida XX asr ikkinchi yarmi O`zbekiston san`atiga hozirgi kun nuqtai nazari bilan xolisona qarash imkonи tug'ildi. Davlatimizning milliy ravnaqiga, jumladan, o`tgan asrning ikkinchi yarmi tasviriy san`ati rivojigan o`zining munosib hissasini qo`shgan rassomlar ijodi, ular yashagan davr siyosati, ijodga qo`yilgan talablar bilan yaqindan tanishib chiqdik. Ushbu davr insoniyat boshiga tushgan eng dahshatli urushi bilan, uni asoratlarini bitkizish, vayronalarni tiklash bilan birqalikda ijodda ham yangi yo`nalish va oqimlarga asos solgan davr sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

O`zbekiston xalqi urushdan ham dahshatli bo`lgan qatag'on qurbanlarini ham, "paxta ishi" deb nom olgan "o`zbeklar fojeasi"ni ham, turg'unlik yillarini ham, mustaqillik ostonasini ham ushbu qisqa tarixiy bir davrda boshidan o`tkazdi. O`zbekiston rassomlari san`atda milliylik, insoniylik tug'ularini "millatchilikka" yo`yan kommunistik partiyaning qattiq siyosati, ta`zyiqi ostida ijod qilishga majbur bo`ldilar.

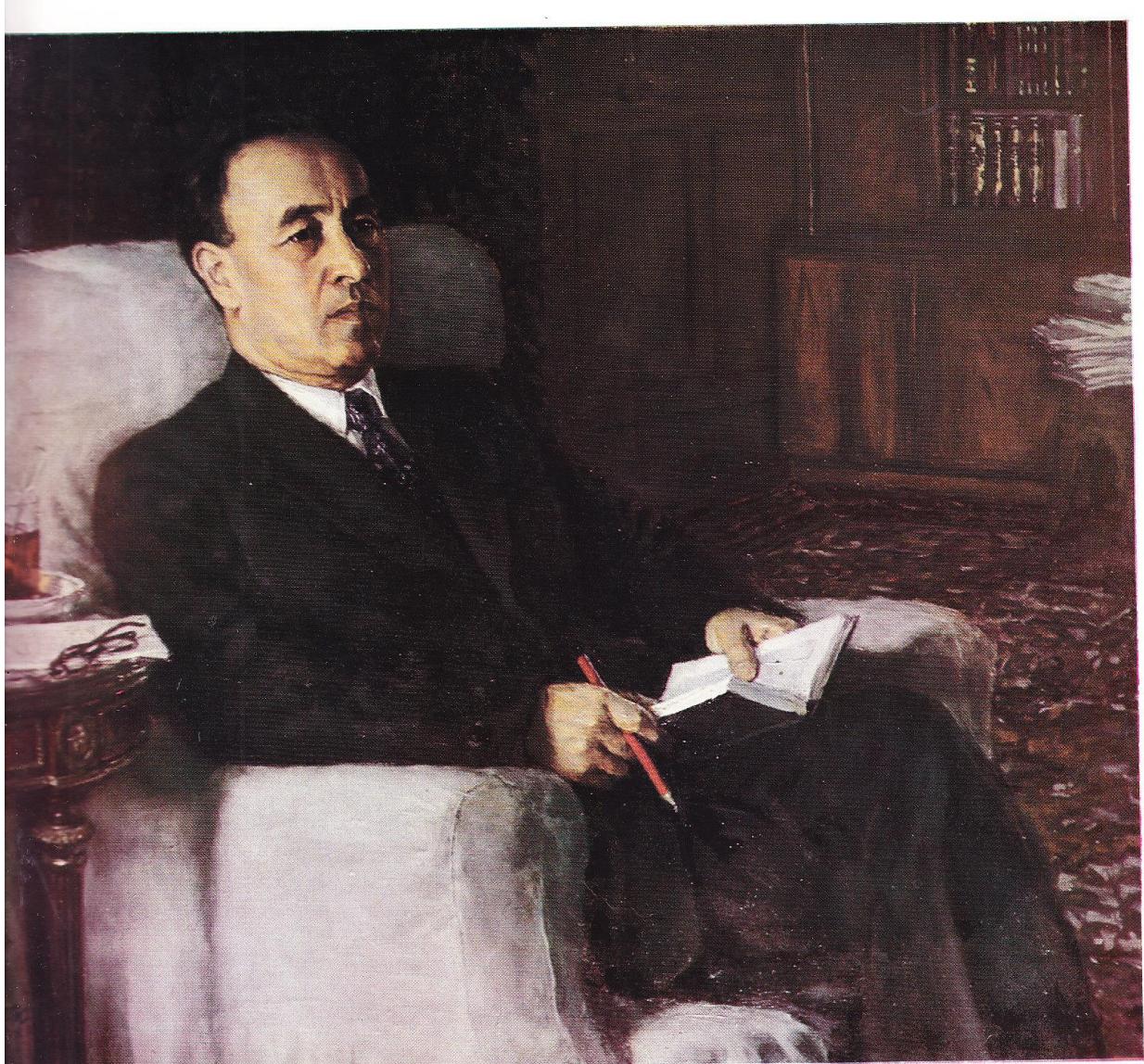
Mustaqilikkа ham o`tgan asrning oxiri, 90 yillarda erishildi. O`zbekistonning ko`zga ko`ringan madaniyat, san`at va tarix namoyondalari siyosiy unitishidan va yo`qlikdan qayta tug'ilishi bilan san`atda ularning portretlari galereyasi vujudga kelishiga turtki bo`ldi. Shu ma`noda juda

ko`plab xalq orasida nom qozongan ulug' insonlarni portretlari yaratildi va yana bu jarayon hozirgi kunda ham davom etmoqda.

Olib borgan tadqiqot ishimizda duch kelgan ayrim muammolarni inobatga olgan holda biz keyingi tadqiqotchilarga quyidagi taklif va mulohazalar bilan xulosamizni yakunlashni lozim topdik.

- XX asrning ikkinchi yarmi O`zbekiston tasviriy san`ati katta mavzu bo`lganligi bois uni yanada qisqa davrlarga bo`lib o`rganish maqsadga muvofiq bo`ladi;
- Tasviriy san`atni haykaltaroshlik va grafika turlarini alohida o`rganish lozim;
- Ijodiy uslubi va undagi g`oyani ifodalash uslubiga ko`ra bir xil bo`lgan asarlarni turkumga ajratish kerak;
- Rangtasvir san`atini esa janrlariga qarab alohida taxlil qilish zarur;
- Ushbu davrning yetuk san`atkorlar ijodini ham alohida o`rganib chiqish va ular haqidagi ilmiy manbaalarni darslik va o`quv qo`llanmalarga kiritish lozim;
- Ayniqsa, Mustaqillikning ilk yillari bo`lgan 90 yillar san`atiga o`zlarini munosib hissalarini qo`shgan rassomlar ijodi yuzasidan esa xujjatli filmlar tayyorlash ham maqsadga muvofiq bo`ladi.

ILOVALAR

A. Abdullayev. "Akademik T. Qori Niyoziy portreti". 1952.

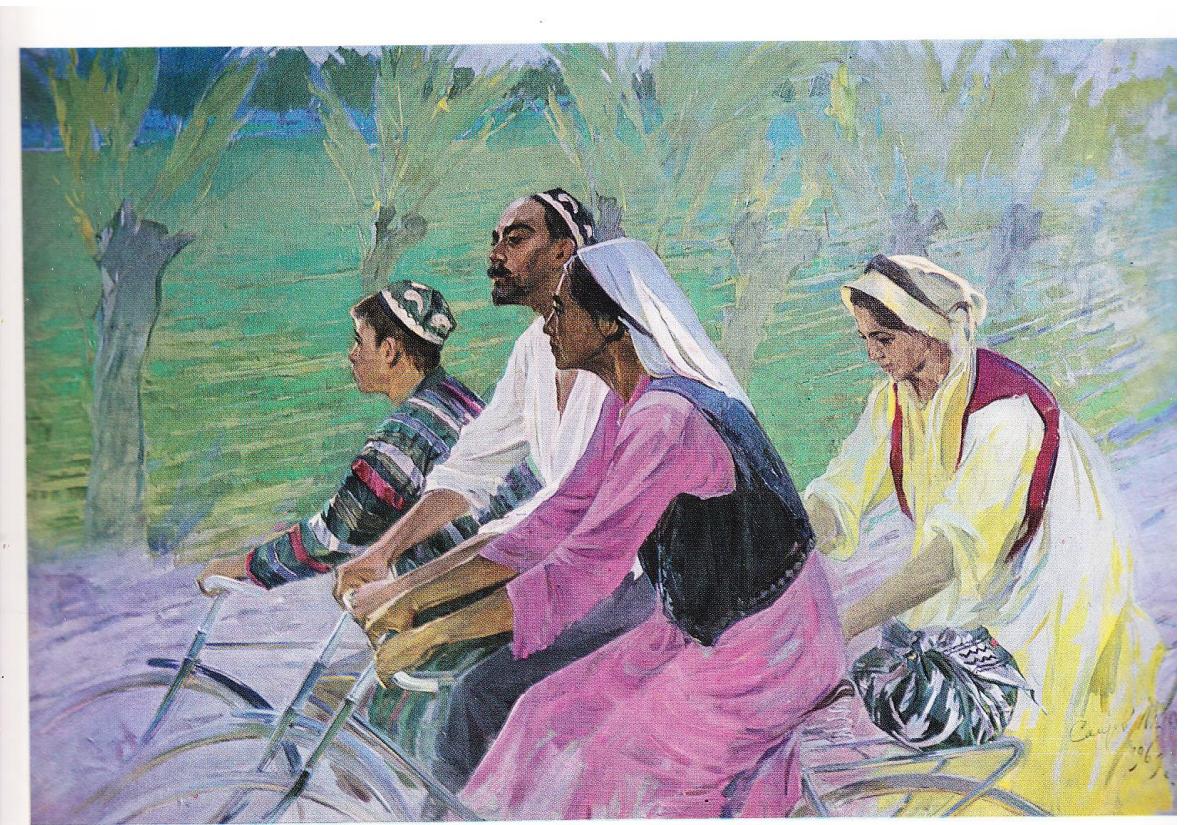
R. Ahmedov. "Mehnatda ham soldat". 1961.

YU. Elizarov. "So`zana natyurmorti". 1957.

A.Perov. "Yakshanba kun". 1967.

M.

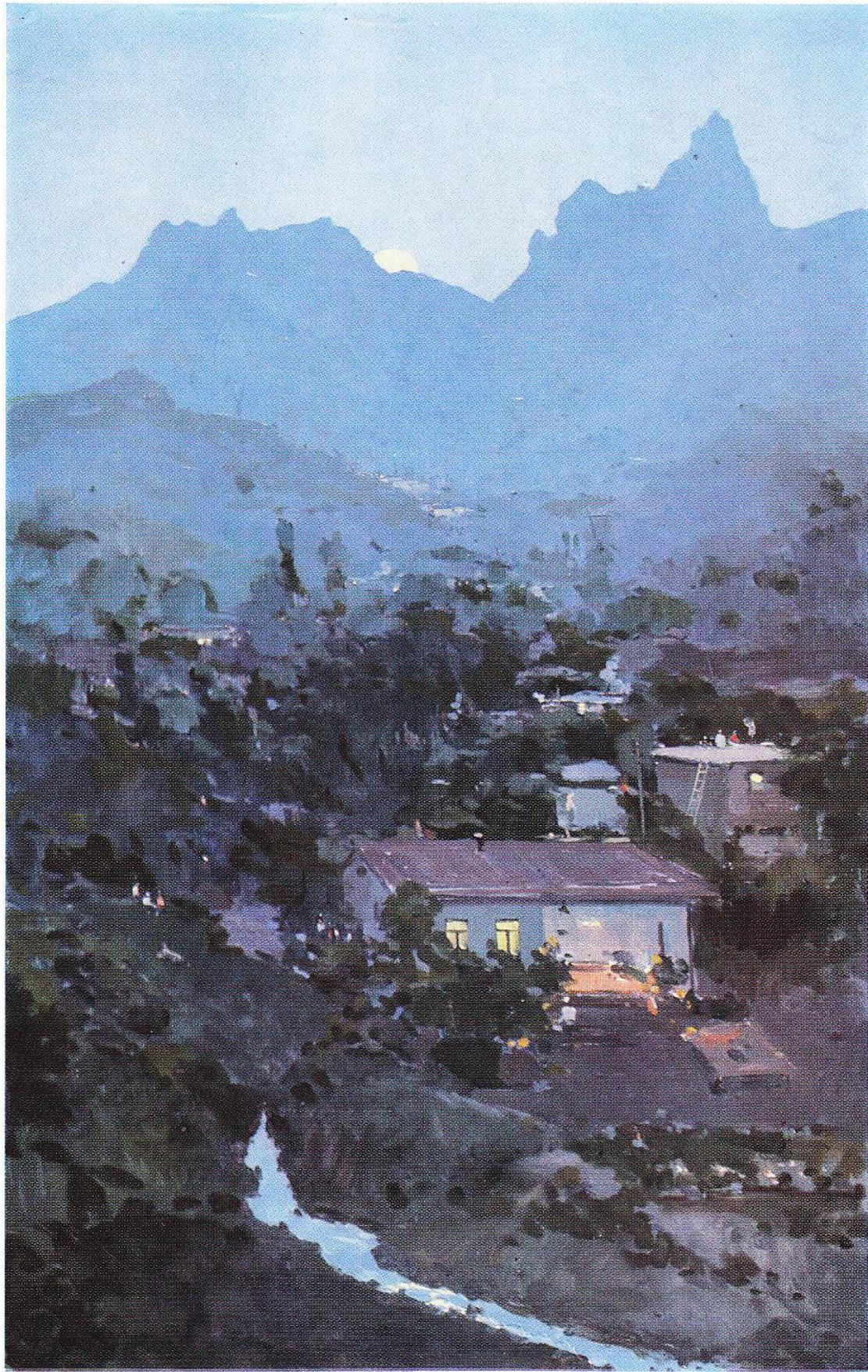
Saidov. "Oila". 1969.

YU. Zor'kin. "YAngi uy-joylilar". 1967.

V. Burmakin. "Boysun go`zali". 1968.

O` Tansiqboyev. Tog` oqshomi. 1970.

L. Salimjonova. "Hamro Rahimova". 1971.

CH. Ahmarov. "Raqs". 1971.

Alisher Otaboev. "G'ilon". 40x40 m,m.b. 2007.

Alisher Otaboev. "G'ilon". 40x40 m,m.b. 2007.

Alisher Otaboev. "G'ilon tong". m.m.b. 2007

Alisher Aliqulov. "O'zbekiston buyuk shaxslari". 1997

Foydalanaligan adabiyotlar:

1. Karimov. I.A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida; xavfsizlikka taxdid, bir qarorlik shartnomalari va taraqqiyot kafolatlari. – T.; 1997
2. Karimov. I.A. Yuksak-ma`naviyat engilmas kuch –T.; 2008
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Barkamol avlod – O`zbekistonning poydevori – T. ; 1999
4. Mirziyoyev Sh. 2017–2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishning harakatlar strategi. T.; “G’ofur G’ulom” nashriyoti. 2017 yil 72 bet.
5. Mirziyoyev Sh. Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ib qilish bo`yicha kompleks chora–tadbirlar dasturi to`g’risida\\ “Murabbiy” gazetasi. № 18, 2017 y.
6. Mirziyoev Sh. Tanqidiy tahlil, qat`iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo`lishi kerak.// “Xalq so`zi” gazetasi, 2017 yil. 16 yanvar.
7. Abdullayev. N. Peyzajniy jivopis’ Uzbekistana.-T.; 1973
8. Mahmudov T. O`zbekiston tasviriy san`atida inson omili-T.; 1979
9. Mahmudov T. O`zbekiston rangtasvir estetikasi-T.; 1983
- 10.Oydinov N. O`zbekiston tasviriy san’ati tarixidan lavhalar. – T.; 1997
- 11.Egamberdiev . A. Janrovaya jivopis’ Uzbekistana -T.; 1998
- 12.O`zbekiston san’ati (1991 – 2001 yillar). A. Hakimov muxarrirligi ostidi. – T., 2001 yil
- 13.Qo`ziev T, Egamov A. va boshqalar. Rangtasvir.- T.; 2003
- 14.Hasanov R. Tasviriy san’atni o`qitish metodikasi – T.; 2004
- 15.Egamov A. Kompozitsiya asoslari – T.; 2005
- 16.Abdullayev N. San`at tarixi. Ikki jildlik. 1-tom. -T.; 1986
- 17.Abdullayev N. San`at tarixi. 2/1.2-tom. –T.; 2001
- 18.Hasanov R. Tasviriy san’at asoslari. – T.; 2009

19. M. Myunts. D. Faxretdinov. O`zbekiston tasviri san`ati. –T.; 1976
20. Mas`ul muxarrir R. H. Murtazaeva. O`zbekiston tarixi. –T.; 2003.
21. O`zbekiston tasviri san`ati. Jivopis', grafika, dekorativ-amaliy san`at. –T.; 1976.
22. O`zbekiston tarixi. OTM uchun darslik. –T.; 2003.
23. Mualliflar uyushmasi. O`zbekiston san`ati. (1991-2001 yillar). T.; 2001.

Xorijiy adabiyotlar

1. Beda N. Jivopis' – M; 1976
2. Smirnov G. Osnovi jivopis' – M; 1978
3. Shoroxov E. Osnovi kompozitsii – M; 1982
4. Rostovtsev N. Akademicheskiy risunok – M; 1980
5. Zaytsev.A. Nauka o tsvete i jivopis'-M;1986
6. Kulebakin G. N. "Risunok i osnovi kompozitsii". M., 1988
7. Kulebakin G. N. "Risunok i osnovi kompozitsii". M., 1988
8. Entsiklopedichiskiy slovar' yunogo xudojnika. – M; Izdatel'stvo "Pedagogika", 1983 g.

Internet saytlari

WWW cdu uz O'zbekiston ta'lim portal

[preraphaelit.narod.ru](#) - Neoklassitsizm v jivopisi .

[petrov-gallery.narod.ru](#) . Vsego 14 galerey. Vo vsex galereyax .

[rusportrait.narod.ru](#) - Russkiy portret .

<https://uz.wikipedia.org/wiki/Tansiqboyev>